

ПРОФ. ГРИГОРІЙ ВАЩЕНКО

**ВИХОВАННЯ ЛЮБОВИ
до
БАТЬКІВЩИНИ**

(НАЦІОНАЛІЗМ і ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ)

Лондон — 1954

ЗМІСТ

	стор.
1. Вступ	5
2. Стихійна і свідома любов до Батьківщини	7
3. Здоровий патріотизм і шовінізм	10
4. Інтернаціоналізм і націоналізм	11
5. Процес виховання патріотизму	16

Проф. Г. Ващенко

**ВИХОВАННЯ ЛЮБОВИ
до
БАТЬКІВЩИНИ**

(НАЦІОНАЛІЗМ І ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ)

Видання КК СУМ у В. Брітанії

Відбитка з журналу »Визвольний Шлях«

З друкарні Української Видавничої Спілки

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237, Liverpool Rd., London, N. 1., Tel. NORth 1828

Вступ

Доля українського народу склалась і складається так, що він уже декілька разів примушений здавати іспит на виборення самостійної держави. Так було, наприклад, в середині XVII-го сторіччя, коли наш народ героїчними зусиллями і жертвенною боротьбою під керівництвом славного гетьмана Богдана виборов собі волю і звільнився від польського ярма.

Звільнився, але не надовго, бо після полтавської трагедії попав у ще більшу, московську неволю і то на довгі роки. Іспит наш народ тримав і в 1917-1920 роках, коли валилася російська імперія, і для поневолених народів, зокрема для українців, відкривались можливості утворення самостійних і незалежних національних держав. Але й цей іспит закінчився трагічно: український народ попав під большевицьке ямо ще тяжче, ніж ямо царське. Тепер український народ знову поставлений на іспит, можливо останній. Він бореться і буде боротися за свою самостійну державу з найстрашнішим ворогом всякої свободи — московським большевизмом. Боротьба вже розпочалася, жорстока й кривава, але вона ще не досягла свого апогею, який, можливо, наступить незабаром. Віримо, що в цій боротьбі український народ вийде переможцем. Але для цього він мусить напружити всі свої сили і врахувати помилки минулого, щоб не повторювати їх.

Які ж ці помилки? Всіх їх можна звести до однієї: недостатня любов до Батьківщини або повна відсутність її у керівників і частини населення та керування в діяльності мотивами егоїзму. В середині XVII-го сторіччя український народ переміг поляків саме тому, що всіх українців — селян, козаків, шляхтичів, з'єднала жертвенна любов до Батьківщини, яка перемагала страх смерті і навіть страх перед жорстокими тортурами. Але після смерті Хмельницького з'являються демагоги й авантурники типу Брюховецького, що із-за своїх особистих амбіцій і інтересів зраджують Батьківщину і допомагають Москві поневолювати її. Такі зрадники були і при Хмельницькому, як, наприклад, Барабаш. Але вони не мали впливу на маси, що були в той час пройняті жертвенним патріотизмом. В часи ж руйні цей патріотизм значно піду pav, і в цьому

почасти винна козацька старшина, що особисті матеріяльні інтереси ставила вище інтересів державних і порушувала права народніх мас.

Таке ж саме сталося і в початку XVIII-го ст., коли Кочубей та його прибічники стали на бік Петра I-го і доносили йому на Мазепу.

Приблизно те ж саме сталося і в 1917-1920 роках. Здавалося, ще ніколи історичні обставини не складалися так сприятливо для українського народу в його визвольній боротьбі. Царська влада, ця могутня підпора російського імперіялізму, впала. Численні народи, поневолені Москвою, один по одному заявляли про свої права на самостійне державне існування і почали робити конкретні заходи в цьому напрямку. В Московщині панувала політична і економічна розруха... І все ж таки і тепер боротьба українського народу закінчилася поразкою. Де причина цього? Багато українських інтелігентів стоять на тому, що причиною поразки була непідготованість народніх мас, недостатня національна свідомість їх. Як свідок подій 1917-1922 рр. не заперечую, що в цьому твердженні є частина правди. Московська неволя, що тяглася 250 років, пригнобила український народ, послабила в ньому національну свідомість і свідому любов до своєї Батьківщини. Але українським масам, особливо селянству, властива була міцна й непохитна стихійна любов до неї. Факти доводять, що розбудити її було легко, аби тільки було кому будити. Та, на горе Україні, будити її майже не було кому. Люди, що взяли в свої руки керівництво Україною, не мали справжньої любові до неї. Вони були в полоні соціалістичних та інтернаціоналістичних ідей, були міцно зв'язані з московськими соціалістичними партіями. Для них соціалізм був дорожчий за Батьківщину (»Коли Україна не буде соціалістичною, то нехай краще ніякої не буде«). Ці люди аж ніяк не хотіли поривати зв'язків з Москвою, а мріяли про федерацію з нею, особливо в початку визвольних змагань. Мало того, в моменти напруженої боротьби дехто з них їздив до Москви й до Харкова домовлятися з московськими більшевиками про допомогу в боротьбі проти тих, хто клав свої голови за самостійну Україну. Отже, й тут, як раніше, причиною невдач у боротьбі за самостійну Українську Державу була відсутність або недостатність любові до України.

Нехай же ці невдачі стануть нам доброю науковою на майбутнє. Без жертвенної любові до Батьківщини, що з'єднує ввесь народ, як керівників, так і народні маси, державної самостійності здобути не можна!

Тому то виховання у нашої молоді любові до України є одно з найважливіших завдань нашої школи і нашого суспільства.

Стихійна і свідома любов до Батьківщини

Є різні форми любові до Батьківщини. Між ними є й такі, що їх зовсім не слід виховувати в українській молоді. Тому перш, ніж приступити до питання про способи виховання патріотизму, зупинімося хоч коротко на формах його. Перш за все треба відрізняти патріотизм стихійний, несвідомий і свідомий.

Стихійний патріотизм — це є неусвідомлена любов до рідної природи, своїх земляків, рідних звичаїв, традиції, рідної мови. В основі його лежать у першу чергу навички. Людина, живучи довго серед певного оточення, так зживається з ним, що воно стає ніби частиною її. Звикає вона до нього перш за все фізично. Організм її призвичається до певного підsonня, змін температури і т. і. Будучи переселеною в інші кліматичні умови, людина легше піддається хворобам. Так само людина призвичається до певного харчування, що теж міцно зв'язане з особливостями місцевої природи.

Природа має великий вплив і на психічні властивості людини, на її темперамент, світогляд, емоції, зокрема емоції релігійні й естетичні.

Про великий вплив природи на психіку людини перш за все свідчить різниця між народами, що віками й тисячоліттями жили в різних природних умовах. Індус, китаець, бурят, швед, італієць і т. ін., — це різні типи людини, чітко позначені рисами, залежними від природи, серед якої вони жили й живуть.

Яскравою ілюстрацією впливу природи на людину можуть бути »янкі«, або англосакси, мешканці США. Будучи нащадками англійців, вони значно відрізнюються від останніх не тільки своїми психічними, й фізичними властивостями. Порівняно з англійцями, американці більш рухливі й нервові, не такі стримані і зрівноважені.

Ще більший вплив на людину має суспільство, серед якого вона живе. Це в першу чергу стосується її світогляду. Коли проаналізувати знання й уявлення людини про світ, природу, суспільство,

техніку, ми бачимо, що ці знання і уявлення лише в незначній частині є наслідком індивідуальної творчості. Людина засвоює від суспільного оточення свої релігійні погляди, розуміння природи, знання технічні, знання про минуле і т. інш.

Те ж саме треба сказати про побут людини, звичаї, різні форми практичної діяльності в галузі сільського господарства, промисловості і т. інш.

Культура й цивілізація — це продукти діяльності численних поколінь нації, що через традицію передаються від поколінь старших до молодших. Без такої передачі поступ людства був би неможливий, бо кожне нове покоління мусіло б починати свій культурний розвиток спочатку, і людство таким чином залишалось би завжди в первісному стані. Традиція в житті суспільства це те ж саме, що пам'ять у житті й розвитку окремої людини. Коли б людина забувала все те, що вона приймає й переживає, вона не була б людиною, а стояла б на рівні найнижчих тварин.

Через традицію передається й мова, що є найціннішим скарбом людства і разом з тим найкращим засобом традиції. В мові народу відбивається душа його. Ще геніяльний український педагог К. Ушинський писав, що мова — це скарбниця народу, в якій відбита природа, серед якої він живе, його вірування, світогляд, взагалі всі здобутки його культурного розвитку. Тому, на думку Ушинського, втрати мови для народу рівнозначна втраті своеї національності. Приблизно такі ж думки про мову висловлює і славетний український філолог Потебня. В своїй праці »Мова й мислення« він доводить, що між мовою і мисленням і взагалі психікою людини є міцний органічний зв'язок. Різниця між мовами полягає не тільки в тому, що вони мають різне звучання, а і в їхній семантиці, себто в значенні слів та речень. Слова, що в різних мовах визначають той же самий предмет, або теж саме поняття, по суті відрізняються між собою своїм змістом, бо фіксують собою різні уявлення. Для прикладу візьмемо московське слово »изба« і відповідне до нього українське слово »хата«. Здається, що зміст цих слів той же самий, а насправді це не так. Зі словом »изба« з'єднується уявлення про сіру або чорну дерев'яну будівлю, криту дошками; коло будівлі — ні садочка, ні квіток. Навпаки, слово »хата« викликає уявлення про біленький будиночок, критий соломою або очеретом і оточений садочком і квітками. Тому, як каже Потебня, стислий переклад з однієї мови на другу неможливий: можна лише приблизно передати думки й переживання автора-чужинця.

Отже, несвідома любов до Батьківщини і полягає в тому, що людина органічно зростається з рідною природою, своїми земляками, в першу чергу зі своєю родиною й сусідами, з національними тра-

диціями, світоглядом і мовою. Ця любов, будучи навіть стихійною, несвідомою, часто досягає великої напруженості, що особливо виявляється тоді, коли людина переселюється в чужі краї. Ще до революції українські селяни, що переселилися на Далекий Схід і там з господарського погляду добре улаштувались, іноді за 10.000 км. приїздили на рідні місця, щоб хоч перед смертю подивитись на них. Більшість селян, залишаючи Батьківщину, брали з собою грудочку землі і перед смертю просили рідних покласти цю грудочку в їхній домовини. Іноді туга за Батьківщиною набуває форм хвороби, що зветься ностальгією. Вона трапляється навіть тоді, коли умови життя на чужині кращі, ніж на Батьківщині.

Стихійна любов до рідного краю властива більшості людей, принаймні тим, що довго жили в ньому і не міняли часто свого оточення. Ця любов стає ґрунтом свідомої любові до Батьківщини, справжнього патріотизму. Першою рисою такої любові є свідомість приналежності до певної нації і відокремішності її від інших націй. Свідомий патріот більш-менш чітко уявляє собі властивості свого народу, знає рідну природу, історію і т. інш. У кожного народу є позитивні і негативні риси, світлі й темні сторінки історії. Справжній патріот любить Батьківщину в цілому і не відвертається від неї тому, що її народ має деякі негативні риси, або тому, що в минулому він робив ті чи ті помилки. Не стане, наприклад, справжній патріот відвертатись від своєї Батьківщини тому, що його народ через певні історичні умови не піднісся на такий рівень культури, на якому стоять передові народи Європи. Справжній патріот не обмежується пасивною любов'ю до свого краю і народу, до його сучасного й минулого, до його мови й культури. Він активно працює для свого народу, прагне піднести його культуру й добробут, переборювати його негативні риси й вдосконалювати риси позитивні. Для патріота дорога честь своєї Батьківщини і він захищає її і словом і ділом. Він захищає честь Батьківщини, коли хтось, свій чи чужий, ганьбить її, і разом з тим своєю діяльністю і взагалі всією своєю поведінкою він намагається піднести цю честь. Кожен народ, як і кожна людина, має своє покликання. Справжній патріот мусить знати його і всі сили свої спрямовувати на здійснення його покликання.

Найвищою формою патріотизму є жертвенна любов до Батьківщини. Вона виявляється в тому, що людина для блага Батьківщини терпить муки і навіть іде на смерть. »Більшої любови ніхто не має, як той, хто кладе життя своє за друзів своїх,« — сказано в Євангелії.

Здоровий патріотизм і шовінізм

Здоровий патріотизм не виключає доброго ставлення й пошані до інших народів. Так само, як добре вихована людина поважає свою власну гідність і разом з тим гідність інших людей, так і справжній патріот поважає права і гідність інших народів. Але це не означає, що справжній патріот ставиться до всіх без винятку народів і при всіх політичних обставинах доброзичливо і з пошаною, — що йому зовсім не властва національна ворожнеча. Навпаки, коли якийсь народ намагається насильно підкорити собі інший народ, експлуатує й знущається з нього, справжній патріот вступає в боротьбу з поневолювачем і, зрозуміло, не може мати до нього добрих почувань.

Взагалі здоровий патріотизм не виключає мирного співжиття окремих народів, а навпаки сприяє йому. Від такого співжиття кожен народ виграє в економічному, культурному й політичному відношеннях. Історія доводить, що ті народи, які мали широкі зв'язки з іншими народами та жили з ними мирно, досягли високого економічного, культурного й політичного рівня. Ілюстрацією цього можуть бути, між іншим, старовинні Атени, що мали широкі економічні й культурні зв'язки з численними народами старовинного світу. Крім того, мирне й дружне співжиття народів має велике значення в боротьбі якоїсь нації проти насильників. Часто один народ не в силі обстояти свої права проти могутнього ворога. А, проте, він може обстояти їх у спілці з іншими народами. В цьому великий сенс об'єднання народів, зокрема АБН.

Протилежністю здорового патріотизму є шовінізм, себто національний егоїзм. Він виявляється в тому, що якийсь народ шанує й поважає тільки себе, ставиться з призирством до інших народів, не визнає прав інших народів. Особливо яскравий приклад шовінізму дали німці за часи фюрерства Гітлера. Як відомо, вони дотримувалися концепції поділу націй на вищі, яким належиться право на розгортання своїх сил в галузі політичного, культурного й економічного життя, і нації нижчі (унтерменші), що ніяких прав не мають і можуть бути найжорстокішими способами експлуатовані, навіть винищенні народом »вищої раси«, коли це буде в його інтересах. Як відомо, цю жахливу »теорію« німці з властвою їм послідовністю реалізували на практиці під час другої світової війни.

Інший характер має московський шовінізм. В основі його також лежить своя »теорія«, що бере початок ще з XV-го ст. Це концеп-

ція Москви, як »Третього Риму«. Суть її полягає в тому, що Москва має покликання киувати іншими народами в житті політичному, культурному, а особливо релігійному. Ця теорія лягла в основу політики московських царів і російських імператорів, що поневолювали один народ за другим і таким чином заволоділи великою частиною світу, створивши з неї тюрму народів. Москалі діяли надзвичайно підступно. Всякими способами вони нацьковували одну частину народу на другу, виставляючи себе захисниками правди; вони притягали на свою службу здібніших людей поневоленої нації, поступово, крок за кроком, відбирали в поневоленого народу його права, поступово й систематично провадили русифікацію поневолених народів.

Політику московських царів продовжують більшевики; жорсткість їх ще більша, ніж німецьких націонал-соціялістів. Різниця між ними тільки та, що націонал-соціялісти нищили людей одверто, а більшевики нищать їх, і в той же час кричать про щасливе й радісне і навіть вільне життя в ССР. Дуже характеристичним є те, що шовінізм властивий і більшості московських емігрантів. Вони ніяк не можуть помиритись з думкою, що українці чи туркестанці, або який інший народ — можуть вийти зі складу »єдиної неділімої« і жити самостійним державним життям. Всякими засобами вони намагаються утримати цю »єдність«. Вони навіть обіцяють якісь права поневоленим народам. А в той час більшевики провокаційними засобами підтримують диверсійні рухи в інших країнах, виставляючи себе »визволителями« й »захисниками« свободи народів. Але ж така брехлива концепція не може триматись вічно. Всі народи світу поступово починають розуміти підступність Кремля, і вже недалекий той час, коли більшість людства перестане йому вірити.

Інтернаціоналізм і націоналізм

Як відомо, марксисти визнають націю за тимчасове явище. На їх думку, нації почали утворюватись лише у XVIII-XIX сторіччі у зв'язку з розвитком капіталізму. Разом з падінням капіталізму, як твердять марксисти, щезне й розподіл людства на нації. Майбутнє суспільство буде безклясовим і інтернаціональним. Тому послідовні марксисти заперечують патріотизм, любов до своєї Батьківщини. В »Комуністичному маніфесті« чітко і недвозначно сказано: »Пролетаріят не має батьківщини«. Правда, московські більшевики, захопивши в свої руки владу, оголосили, що пролетаріят тепер має свою батьківщину, і що такою є ССР. Але це є відхилення від

засад марксизму. Це гасло є виявом московського імперіалізму, виявом прагнення Москви стати політичним центром світу і підкорити собі всі народи земної кулі.

Тому цілком зрозуміло, чому саме українські соціялісти в 1917–1918 роках стояли за федерацію з Росією, чому вони заважали створенню української армії. Для українських соціялістів на першому місці стояла не Самостійна Україна, а соціалізм. І навіть тепер епігони українського марксизму так легко сходяться з російськими соціялістами, і горнуться до Керенського, Даліних і Абрамовичів, і всячкими засобами боряться проти українських націоналістів, називаючи їх »фашистами«, »шовіністами« і т. інш.

Подібне явище можна спостерігати і серед інших народів світу, особливо у Франції та Італії. П'яті колони, розкидані по всьому світі, скрізь діють за вказівками Кремля на шкоду своєму народові й своїй державі, а коли б настала третя світова війна, вони разом з большевицьким військом воювали б проти своїх держав.

Отже, коли марксист заявляє, що він любить свою батьківщину і бореться за неї, то це є або непослідовність, або маскування.

Постає питання: на якому боці правда, чи на боці інтернаціоналізму, що розглядає націю як явище історичне й скороминаюче, чи на боці здорового націоналізму, що визнає націю і любов до неї, як явища постійні людській природі?

Для того, щоб відповісти на ці питання, перш за все треба з'ясувати, як марксисти-інтернаціоналісти уявляють собі майбутнє людства?

Передусім слід сказати, що ці уявлення досить неясні і суперечливі. За марксистською теорією, в наслідок всесвітньої революції, щезне розподіл людства на кляси і разом з тим мусять щезнути і національні держави, що є знаряддям насильства і панування однієї кляси над іншими.

Але тут постає ряд питань: як буде стояти справа з мовою, народними звичаями, психологічними властивостями народів, що живуть у різних географічних і кліматичних умовах, які безперечно відбиваються на психічних властивостях людини. На ці питання марксисти чіткої відповіді не дають. Щодо питання про мову, то, стоячи на засадах марксизму, треба припустити, що в інтернаціональному суспільстві мусить бути і єдина, зрозуміла для всіх інтернаціональна мова. Але яка це мова: чи мова одного з великих народів, чи якась штучна мова типу есперанто? Судячи по тому, що робиться тепер в СССР і сателітних державах, большевики за залізною зачлененою прагнуть того, щоб такою інтернаціональною мовою була мова московська. Але можна з певністю сказати, що при усіх умо-

вах міжнародного життя Москві не вдається накинути свою мову всьому людству.

Не може бути всесвітньою і якась штучна вигадана мова. Вона може бути вживана лише порівняно невеликою групою інтелігентів, що намагаються полегшити культурні зв'язки з різними країнами.

Не треба забувати того, що ми писали про мову вище. Різниця між мовами полягає не тільки в різниці звукового складу їх, а і в різниці внутрішнього змісту слів і речень. Змінити мову це означає певною мірою змінити свій погляд і світовидчuvання. Це разом з тим означає відмовлення від надбань рідної літератури, рідної пісні і т. інш., бо, як ми відзначили раніше, переклад на іншу мову ніколи не може бути рівнозначним оригіналові. Можна з певністю сказати, що на таке відмовлення не погодиться жоден з народів, особливо з тих, що мають віками розвинену культуру.

Так само ми не можемо уявити собі, щоб народи, які живуть на віддаленні декількох тисяч кілометрів один від одного в різних кліматичних і географічних умовах і мають чітко виявлені особливості національної психіки, загубили ці особливості і набули риси якоїсь інтернаціональної людини. Психологічно це неможливо, бо психіка людини формується під впливом різних чинників біологічних, соціальних і історичних, а вони не можуть бути однаковими для всього людства. Тому національні властивості залишаться доти, поки існує на світі людство.

Про це ж саме свідчать нам і основні тенденції в розвитку людства, що з особливою чіткістю виявились після другої світової війни.

Ще Спенсер доводив, що розвиток буття підлягає двом законам, що з першого погляду, заперечують, а насправді доповнюють один одного.

Це закон диференціації і інтеграції. На нижчих ступнях розвитку рослин і особливо тварин, останні мають просту, мало розчленовану структуру, а разом з тим окремі члени тварин порівняно слабо об'єднані між собою. Розвиток тварини полягає в тому, що у неї виникають нові якості і нові органи, що об'єднуються в певну органічну цілість. З особливою яскравістю дія закону диференціації та інтеграції виявляється в будові нервової системи. Для ілюстрації досить порівняти нервову систему дощового червяка і людини. Перший має так звану вузлову нервову систему, що характеризується двома рисами: поперше, вона проста своєю будовою, не має спеціальних органів відчуттів (зір, слух, смак і т. ін.); подруге, кожен вузол цієї системи є окремим центром, слабо з'єднаним з

іншими центрами. Нервова система людини відзначається великою диференційованістю і складністю, і разом з тим людина має високо розвинену нервову систему, що об'єднує в єдину цілість увесь її організм.

За таким самим законом іде й історичний розвиток людства. На первих ступнях розвитку люди жили окремими племенами, що завжди ворогували між собою і разом з тим мали лише незначні відмінності, що обумовлювались майже виключно природними умовами життя. В подальшому розвитку племена об'єднуються в нації, що творять свої держави. При цьому кожна нація виробляє свій національний світогляд, свою мову, свою національну культуру. Цей процес розчленованості і об'єднання людства у грандіозному масштабі відбувається після другої світової війни. Перш за все на наших очах відбувається величезний процес об'єднання людства. Виразом його є всесвітня організація ОН. Завдання її — сприяти мирному співжиттю народів і допомагати розвитку культури і добробуту їх. Крім того, утворюються великі об'єднання народів з метою захистити себе від комуністичної московської агресії.

Це в першу чергу т. зв. Атлантийський пакт, який змагає до об'єднання всіх народів Європи. Крім того, вже почав творитись т. зв. Тихоокеанський пакт.

Подібних грандіозних об'єднань людність до двадцятого сторіччя не знала. Це все процес інтеграції.

Але разом з тим відбувається не менш величний процес диференціації людства. Народи, що протягом віків були в колоніяльному рабстві, тепер прокидаються для самостійного державного життя. На наших очах створилася самостійна Індія, Пакістан, за самостійність боряться народи Африки, Іndo-Китаю та інші.

Мало того, навіть народи, що, здавалось би, в наслідок довгого по неволення втратили своє національне обличчя, як, напр., мордви, башкири, череміси та інші, також починають національно відроджуватись і боротись за свою державну незалежність.

Послідовні марксисти вбачають у цьому процесі лише вияв реакції, що має тимчасовий характер та затримує розвиток культури і цивілізації. Твердження марксистів занадто елементарні, поверхові й не відповідають дійсності. Кожен народ, як і кожна окрема людина, має свої фізичні і психічні властивості й своє покликання. Нормальний розвиток цих властивостей і здійснення покликання можливі тільки при наявності свободи. Рабська праця не може бути творчою. Творить тільки вільна людина. Цим пояснюється, між іншим, занепад культури народів, що попали в рабство, і відродження її, коли народи визволяться від рабства.

Національне рабство, затримуючи культурний розвиток народу, разом з тим робить життя його тяжким, сумним, позбавленим радості. Навіть тварина в неволі нудьгує, мучиться і часто хворіє, хоч би вона й мала досить їжі й чистого повітря. Тим більше нудьгує в рабстві людина. Як ілюстрацію, згадаймо хоч би відомі »Невільничі плачі«, складені нашими предками за козацьких часів. Отже, неволя не тільки затримує культурний розвиток народу, а й робить його життя тяжким і сумним.

Тому стає цілком зрозумілим, чому поневолені народи з такою впертістю боряться за свою свободу, жертвуючи для неї навіть своїм життям. Для кращих представників цих народів ліпше не жити, ніж жити в рабстві. З другого боку, в кожній гуманної людини мусить викликати обурення й огиду всякий імперіалізм, намагання підкорити інші народи або тримати їх у рабстві.

Але може виникнути питання: чи не потерпить загальнолюдська культура, коли кожен народ буде розвиватись самостійно, замість того, щоб спільними зусиллями творити едину загальнолюдську культуру, до чого прагнуть інтернаціоналісти? На це питання можна відповісти так: від того, що кожен народ буде вільно творити свою національну культуру, загальнолюдська культура не програє, а навпаки, виграє. Поперше, народи не живуть ізольовано, навіть у старовинні часи, коли способи сполучення були такими недосконалими, окрім народи мали між собою торговельні й культурні стосунки. Тим тісніші стосунки між народами тепер при наявності нових удосконалених способів міжнародних зв'язків. Можна з певністю сказати, що про важливі події сучасного політичного життя швидко дізнаються не тільки висококультурні народи Європи й північної Америки, а й малокультурні народи Азії й Африки.

Крім того, слід узяти до уваги, що багатство культури полягає, між іншим, в її різноманітності і всебічності. Всесвітська культура складається з надбань різних народів. Кожен народ вкладає в загальнолюдську скарбницю свої скарби. Навіть найталановитіший народ не може створити всебічної культури. Доказом цього можуть бути, між іншим, старовинні греки. Можна з певністю сказати, що більш талановитого народу історія не знає. А, проте, і їх культуру не можна назвати всебічною. Вони дали людству геніяльні твори в галузі філософії, поезії, скульптури, архітектури, але мало дали в галузі права. Тут їх доповнили римляни, що створили славетне римське право, яке до останнього часу визнається за основу законодавства в різних державах світу.

Тому, чим буде більше у кожного народу можливостей розвивати свою національну культуру, тим різноманітнішою й багатшою буде загальнолюдська культура.

Навпаки, коли б здійснилася мрія інтернаціоналістів, щезли національні держави, і на цілому світі існувала одна інтернаціональна мова, яка б однозначна і бідна стала людська культура, яким би нудним шаблоном віяло від неї.

Нарід засвоює здобутки культури інших народів органічно, відповідно до своїх потреб і національних властивостей. Таким є нормальній розвиток національної культури. Зразком з цього погляду можуть бути старовинні греки, зокрема атеняни.

Все це дає нам право твердити, що марксистський інтернаціоналізм є утопія, при чому утопія протиприродна, а тому дуже шкідлива. Реалізувати цю утопію, як це показав приклад ССР, можна лише шляхом насильства і страшного терору. Нехай не кажуть нам, що московський большевизм є перекручення марксизму, що в інших країнах реалізація його даст інші наслідки. Комунізм у Югославії мало чим відрізняється від московського комунізму: така ж сама диктатура »вождя« і комуністичної партії, такий же самий терор, такі ж самі розстріли »ворогів народу«, таке ж саме переслідування інших національностей (напр., хорватів). А, проте, як жодна людина добровільно не відмовиться від своєї особистості, так жоден нарід не відмовиться від своїх традицій, свого побуту, свого світогляду. А все, що здобувається насильством, є скороминче. Нарід не може з ним помиритися, при першій нагоді буде боротись з ним, поки не виборе собі національної свободи.

Процес виховання патріотизму

В попередніх розділах ми розкривали поняття патріотизму і висвітлювали різні форми його. Між іншим, ми відзначили, що патріотизм може бути свідомим і стихійним, здоровим і хворобливим, що має назву шовінізму. Переходячи тепер до питання виховання патріотизму в української молоді, мусимо підкреслити, що завданням такого виховання має бути патріотизм свідомий, бо тільки він забезпечує плянову, організовану участь в боротьбі за Батьківщину, за її добробут і високий культурний рівень. Але, як було зазначено вище, стихійний патріотизм є фундаментом для патріотизму свідомого; тому стихійну любов до Батьківщини не треба нехтувати, а, навпаки, всіма засобами підтримувати.

Український патріотизм мусить бути здоровим, побудованим на засадах християнської моралі і позбавленим будь-якого шовінізму. Навпаки, у нашої молоді треба всіма засобами виховувати пошану до інших не ворожих нам народів, здібність діяти спільно і організовано в інтересах своєї та інших дружніх націй.

Виховання патріотизму мусить розпочатись з і перших років життя дитини. Зрозуміло, що тут не може бути мови про свідомий патріотизм. Мала дитина може лише стихійно любити людей і оточення, серед яких вона живе. Але стихійна прив'язаність до рідної природи, до своїх людей, до рідних звичаїв може бути різних форм у залежності від того, як виховують дитину, в яких умовах вона розвивається. Раннє дитинство — один з найщасливіших періодів у житті дитини. Дитина відвертими, нічим не затуманеними очима дивиться на світ Божий, все притягає її увагу: і сонячне проміння, що грає на стіні, і барвиста квітка, і котик, що грається на підлозі. Все це стає для дитини джерелом чистої, незаплямованої радості, яку дитина часто виявляє в дзвінку сміху. В цей же період починаються дитячі гри, це найбагатше джерело дитячих радощів. Всі ці переживання глибоко западають у душу дитини, стають органічною частиною її особистості, органічно зв'язують її з оточенням, у якому вона живе, викликають любов до нього, спочатку стихійну, а потім і свідому. Багато людей, особливо в старості, з великою насолодою згадують перші роки життя і те оточення, в якому воно протікало, — і якими милимі тоді здаються і рідне село, і садочек коло хати, і товариші дитинства, і собачка, з якою ми грались у дитинстві.

Але так буває не завжди. Нерідко раннє дитинство буває переповнене тяжкими переживаннями і позбавлене властивих нормальному дитинству чистих радощів. Крім того, деякі діти живуть у занадто одноманітному оточенні: рідко бачать природу, рідко зустрічаються з іншими дітьми. Це буває наслідком неуважності, великої бідності батьків, що примушує їх увесь свій час віддавати тяжкій праці задля шматка хліба.

Отже, виховуючи в маленьких дітей любов до Батьківщини, треба в першу чергу створити для них нормальнє оточення. Дітей, що не вміють ще ходити, треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишиться в дитячій душі, осяяні почуттям радости, і покладе основи любові до рідної природи.

Коли дитина підросте й почне ходити і бігати, треба дати їй у певних межах волю, щоб вона мала можливість більше рухатися і накопичувати в своїй душі вражіння від того, що вона бачить і чує. Так дитина звикає з рідною природою і починає любити її, хоч спочатку не усвідомлює своєї любові.

Таким самим природним шляхом має виховуватись у малої дитині і любов до своїх людей, у першу чергу до батьків і родичів, а потім до чужих.

Малій дитині шкодить шум і галас: вона стає тоді нервовою. Але дуже недобре, коли дитина виростає на самоті, коли вона навіть рідко відчуває материнську ласку. Тому й тут треба вибрати середній шлях.

Найближчою любою для дитини істотою є її мати. Любов до неї є початком усякої любові, і в тому числі любові до Батьківщини. Тому поведінка матері, ставлення її до малої дитини, має велике значення у вихованні патріотизму. Мати не мусить по-тваринному любити свою дитину; її любов повинна бути розумною, інстинктивний бік у неї має поступитися перед духовим. Отже, треба рішуче уникати палких поцілунків «взасос», коли мати з шалом чисто інстинктивної любові впивається губами в ніжне тільце дитини й нервеє її. За шкідливі треба визнати й нестримані чукикання дитини, які теж впливають на нервову систему її і часто викликають у неї неприємні переживання. Мати мусить любити дитину ніжно, але спокійно, і оточувати її атмосферою радості.

Діти вже на початку третього місяця життя починають усміхатись. Здебільша ця усмішка є відповіддо на радісну усмішку матері, і тоді радість дитяча й материнська зливаються у гармонійну єдиність, залишаючи в душі незагладний слід. Приблизно у $2\frac{1}{2}$ місяця діти починають «гульти», себто виголошувати різні звукові сполучення, що є зародком мови. «Гуління» дає велику приемність дитині, а особливо, коли в той же час з радісною усмішкою розмовляє з нею мати. Дитина не розуміє слів матері, але вона відчуває настрій її. Це перша розмова малої дитини з дорослою людиною, якою є любляча мати. В цій розмові відбувається радісне єднання душ, пройнятих спільними почуттями.

Потужним джерелом приемних переживань малої дитини є колискова пісня матері. Змісту її теж не розуміє дитина, але настрій її, а особливо милий голос матері, можна сказати, на ціле життя залишається в душі дитини, як джерело найшляхетніших переживань її. Меншу ролю в ранньому дитинстві має батько. Але і він не мусить бути холодним і байдужим до дитини.

Велике значення у вихованні має моральна атмосфера, що панує в родині. Шкідливий вплив на дитину мають взаємні сварки батьків, вияви нездоволення життям, пригнічений настрій і т. ін. На впаки, сердечні й добрі відношення між батьками, їхня життерадісність і бадьорість, віра в майбутнє — благодійно впливають на дитину, посилюють у неї любов до батьків. А остання є основою патріотизму, бо родина — це мала Батьківщина, на ґрунті якої будеться й Батьківщина велика.

Все, що ми відзначили вище, стосується підтримання й виховання стихійної любові до Батьківщини. Але вже у дошкільному віці

можна і слід розпочинати виховання свідомого патріотизму. Українська дитина у 3-4 роки мусить знати, що вона має свою Батьківщину — Україну. В психології дошкільника вже намічається ґрунт для такого виховання. Відомо, що вже на третьому році життя у дітей починається період запитань, спочатку у формі »що це«, а потім в формі »чому«. Ці запитання свідчать про те, що душа дитини вже ніби прокинулась до свідомого життя. Слід відзначити також, що з 2 $\frac{1}{2}$ -3 років дитина зберігає в пам'яті одержані нею вражіння і може їх відновлювати. Все те, що діялось з нами до цього часу, переходить у стан підсвідомого і, хоч має великий вплив на формування нашої психіки, в більшості випадків не згадується, себто не може бути відновлене в нашій свідомості.

Навпаки, вражіння, сприйняті нами, починаючи з 3-ох років життя, не тільки в значній частині зберігаються в нашій пам'яті, але можуть бути відновлені нами з великою чіткістю і яскравістю.

Маючи це на увазі, треба вже з цього періоду почати формування психіки дитини в напрямку виховання в неї **свідомої** любові до Батьківщини. А щоб це виховання найбільшою мірою відповідало природі дитини, треба використати запитання дитини, що вона на кожному кроці ставить дорослим і в першу чергу своїм батькам. Українська дитина, зустрічаючись з дітьми і дорослими іншої національності, чуючи чужу мову, цілком природно може поставити приблизно такі запитання: »чого Берта розмовляє не так, як ми?« Такі запитання дадуть привід батькам з'ясувати бодай у найпростішій формі, що наша Батьківщина — Україна, що українці мають свою мову, відмінну від мови інших народів і т. ін. А далі, коли дитина підросте й стане більше розуміти, її слід від часу до часу, не насилуючи її уваги, в простій формі розповідати про Україну, про її минуле, природу, звичаї тощо. Менше приводів до подібних запитань мають українські діти, що живуть у чисто українському оточенні. Тоді батьки мусять самі якось навести дітей на подібні запитання. Зрозуміло, що це треба робити з найбільшою природністю.

Могутнью ролю у вихованні взагалі і у вихованні любові до Батьківщини відиграє слово, в першу чергу живе, а потім і друковане. Мова, як це ми декілька разів відзначали раніше, міцно зв'язана з думкою, є органом її. Хоч мала дитина порівняно зі старшими дітьми і дорослими слабо розуміє мову, але все ж таки вона розуміє її, особливо, коли остання має прості форми і своїм змістом відповідає досвідові дитини. Як відомо, діти з особливою охогою і навіть з захопленням слухають казочки. Останні залишають у душі дитини не тільки яскраві образи, а й сильні почуття. Можна навіть сказати, що людина ніколи не переживає під впливом слова таких силь-

них почувань, як у дошкільному віці. Під впливом веселої казки діти рягочуть, підстрибують, плещуть у долоні, очі в них блістять від радості, обличчя червоніють. Навпаки, під впливом, сумної, а особливо страшної казки, діти затихають, горнуться одне до одного або до старших, очі в них від страху поширюються, а іноді в них з'являються навіть сльози. І все ж таки діти слухають страшну казку і протестують, коли доповідач хоче обірвати її.

Діти старшого дошкільнного віку з охотою також слухають простињі оповідання з історії, з життя тварин та інше. Цю любов дітей до казочек і оповідань треба як найширше використати з метою виховання любові до Батьківщини. Рідні казки і історичні оповідання вводять дитину в коло духового життя нації, а історичні оповідання знайомлять її з минулим свого народу, що стає для неї рідним і милим.

Вплив слова на душу дитини посилюється тоді, коли воно сполучається з музикою, себто має форму пісні. Вище ми згадували про те, як люблять пісню навіть немовлята, що навіть не розуміють її змісту. Ще більше люблять її діти дошкільного часу. Люблять не тільки слухати, а й самі співати. Тому треба вчити дітей українських пісень, приступних для їхнього розуміння й почувань. Наш співучий народ має багато спеціально дитячих пісень; крім того, дитячому вікові відповідають більшість обрядових пісень, що іх з такою охотою співають діти. На книжковому ринку є вже чимало спеціальних збірників дитячих пісень. На Східній Україні, між іншим, широкою популярністю користався збірник талановитого диригента, композитора і знавця дитячої психології Верховинця. Але тепер його, мабуть, трудно дістати, бо приблизно в 1936-1937 році Верховинець був заарештований НКВД і безслідно зник; разом з тим були заборонені та знищені і його твори.

Рядом з казкою, оповіданням і піснею, як чинниками виховання дитини, стоїть гра. Дошкільний вік часто називають періодом гри. І це має свої підстави. Дитина дошкільного віку, що живе в нормальних умовах, більшу частину свого дитячого життя грається. Можна сказати, що гра є найбільшим джерелом дитячої радості. Далі ми зупинимось на тому, як гра розвиває у дітей творчі здібності, організованість, наполегливість, дисциплінованість. Тепер же ми відзначимо її роль у вихованні любові до Батьківщини. Зрозуміло, що найбільша роля гри у вихованні стихійного патріотизму. Переживаючи в процесі гри хвилини найчистішої радості, дитина прив'язується душою до всього, що зв'язане з її грою: до своїх товаришів, до рідної природи, до свого села чи міста, до своєї родини. Все це міцно зливається з її особистістю; частково переходить у стан підсвідомого, а частково залишається в пам'яті на все

життя. Але гра може бути використана і з метою виховання свідомого патріотизму. Зрозуміло, що це можливе лише при умові керівництва з боку досвідченої дорослої людини. Тут велике значення мають добір ігор і пояснення їх. Дуже підходять до цього гри, що зв'язані з нашими старовинними обрядами. Пояснюючи їх дітям у простій, зрозумілій і разом з тим цікавій формі, можна зацікавити дітей нашим минулім і прищепити їм любов до нього. Крім того, дорослий, що має відповідну фантазію і добре розуміє дитячу психологію, може сам скомбінувати гри, що своїм змістом і формою будуть виховувати любов до Батьківщини.

Пісня і гра мають свій повний сенс і могутній вплив на психіку дитини переважно тоді, коли дитина живе не ізольована, а в товаристві інших дітей. Крім того, товариство й само по собі є дуже важливим чинником у вихованні в дітей любові до Батьківщини.

Товариші — це свої, близькі люди, що спільно грались і співали. Любов до них, як і до рідної природи, спочатку має стихійний, неусвідомлений характер і засновується на т. зв. соціальному інстинкті, що властивий як людині, так і тваринам. Але поступово на ґрунті її розвивається любов свідома, що поширюється потім і на цілу націю.

Але товариство може бути різним, вплив його на окрему дитину може бути корисним і шкідливим. Тому, не обмежуючи занадто волі дитини, треба доглядати за нею й зокрема за тим, з ким вона товаришує і як взагалі проводить свій час. Найлегше і найпростіше це можна робити в дитячому садку, де діти завжди перебувають під доглядом садівниці, що присвятила себе справі виховання дітей.

Супільнно-економічне життя складається так, що дитячий садок поступово стає в такій же мірі потрібним, як і школа. Крім того, слід взяти до уваги й поступовий розвиток педагогіки і психології дитини. Ці галузі знання, що спрямовані на удосконалення виховного процесу, вимагають спеціальних студій; з ними можуть бути обізнаними лише незначна кількість батьків. Щодо виховання свідомого патріотизму, то дитячий садок дає в цій галузі не зрівняно більші можливості, ніж родина. В дитячому садку само собою утворюється широке товариство, яке в такій формі здебільша неможливе в родинних умовах життя дитини. Тут всі можливості не тільки посилювати стихійну любов до Батьківщини, а й виховувати у дітей свідому любов до неї, при чому виховувати пляново й систематично. Але це можна сказати про добре організований садок, керований добре підготовленими і відданими своїй справі садівницями. Коли ж дитячий садок організований зле, коли в ньому панує формалізм, коли садівниці лише »відбувають«

свої обов'язки, не люблять з повною щирістю дітей, не відаються всією душою своїй праці, — дитячий садок далеко поступається з погляду доброго впливу на дітей, перед родиною, що має в своєму складові добрих, люблячих батьків. Тому дитячий садок мусить бути організований як велика, дружня родина. Садівниця мусить бути для дітей другою матір'ю, такою ж люблячою, але крім того, озброєною знанням з педагогіки, дитячої психології і відповідним досвідом.

Любов до дітей і до справи виховання їх дасть можливість садівничці уникнути великої хиби, властивої багатьом дитячим садкам, — а саме шабльону в змісті і формах виховної роботи. Висловлюючись метафорично, садівничка мусить відчувати, як пульсуєть дитячі душі, щоб давати їм у кожен момент відповідну духовну поживу і у відповідній формі.

Щодо самих способів виховання патріотизму в дитячому садку, то вони в основному ті ж самі, що і в родині. Треба в першу чергу сприяти розвиткові стихійної любові до Батьківщини, заснованій на інстинкті і навичці, а потім на ґрунті їх розвивати любов свідому. Для розвитку любові до рідної природи й рідного оточення треба щоб приміщення дитячого садка і його подвір'я мали затишний вигляд і вабили до себе дітей. У приміщенні дитячого садка мусять бути гарні, приступні для дитячого сприймання мальонки, а головне — живі квіти в горнятках, вазонах і т. і.

Дворик дитячого садка мусить бути справжнім садом, з квітами й декоративними деревами, з горками чистого пісочку. Але коли б дитячий садок був найкраще оздоблений і мав найкраще дворище, дітей не слід тримати у вузькому оточенні садка. Їх треба частіше, скільки це дозволяє погода, виводити на ширші простори: в ліс, поле, на річку, на озеро. Тут діти можуть бавитись, збирати квіти; садівниця може організувати гри або щось розповідати дітям. Спогади про такі екскурсії надовго залишаються у пам'яті дітей, як хвилини безтурботного й радісного життя.

Для розвитку у дітей любові до своєї нації треба прагнути до того, щоб між дітьми не було сварок, щоб серед них завжди панував бадьорий і радісний настрій; щоб діти відчували радість товарицького еднання. Найбільше сприяють цьому групові гри.

Поряд з цим садівниця виховує й свідому любов до Батьківщини, що базується на любові стихійній і органічно з неї виростає. Про засоби такого виховання ми писали вже вище. Це казки й оповідання, гри з поясненнями, розмови про минуле, організація ігор з метою патріотичного виховання. Але в умовах дитячого садка все це робити значно легше, а головне, всі ці засоби патріотичного

виховання легше можуть бути приведені до певної системи й застосуватись за певним пляном. Крім того, в дитячому садку простіше й легше застосувати такий засіб виховання, як декламація дітьми патріотичних віршів. В родинних обставинах це не так зручно, бо бракує слухачів, або слухачами бувають дорослі, наслідком чого дитяча декламація може набути характеру демонстрації дитиною своїх здібностей. У дитячому садку звичайно декламує декілька дітей, і тому декламація стає спільною товариською дією і має більший і глибший виховний вплив. При цьому має велике значення добір віршів для декламації та вміле пояснення змісту їх дітям. Таких віршів багато є у Шевченка, підходять для цього деякі вірші Лесі Українки й Олеся.

Підсумовуючи сказане вище про виховання патріотизму в дошкільному віці, хочу ще раз підкреслити велике значення цього періоду життя дитини в розвитку її формуванні у людини любові до Батьківщини. Перечитуючи автобіографії або автобіографічні твори великих людей, читаючи твори письменників, що відображують дитячі роки життя людини, приходимо до висновку, що в багатьох випадках любов до рідного краю в першу чергу засновується на дитячих переживаннях. Дитинство, коли воно проходило більш-менш нормальню, звичайно буває повне чистих, нічим незаплямованих радощів. На все, що її оточує, дитина дивиться одвертими очима, без усякого упередження. Тому вражіння її цікаві й захоплюючі. Дорослі, а особливо старі люди, часто згадують своє дитинство, як найщасливіший період свого життя. І в цих спогадах такою милою й привабливою здається природа рідного краю, такими гарними й близькими здаються люди, що жили з нами, — наші батьки, родичі, знайомі, товарищи дитячих ігор. Коли ви перебуваєте на чужині, вам так жагуче хочеться хоч на хвилину побувати в рідному краю, поглянути на рідну хату, де ви провели своє дитинство, на садок, на рідне село, на ліс, на річку, в якій ви так весело купались, на своїх земляків, послухати пісень, що літніми вечорами широко розлягалися по селу. І нам тоді здається, що на Батьківщині і небо якесь інше, блакитніше, і сонце ласкавіше, і зорі в ночі світять яскініше, і дерева зеленініші і квіти пахнуть краще. Навіть тоді, коли дитинство буває нещасливе, коли дитині доводиться терпіти неправду і жорстокість з боку дорослих, людина іноді згадує вражіння від рідної природи, як щось світле й радісне. Прикладом цього може бути Шевченко, який до кінця днів своїх зберіг переживання від рідної природи, найсвітліші хвилини свого життя. Можливо, що контраст між красою української природи і жахливим, повним страждання жит-

тям українського селянства і були одною з основ великої любови Шевченка до своєї Батьківщини.

Шкільний період у житті людини значно, а іноді й різко відрізняється від періоду дошкільного. Коли для останнього найхарактернішою є гра, то для первого найхарактернішим є навчання. Коли в останньому великому ролю відограє почуття, що офарбовує всі прояви психічного життя, то в первому все чіткіше й чіткіше на перший плян виступає мислення. Але сучасна школа часто ще посилює цю різницю і цим шкодить нормальному розвиткові дитини. Дитина, приходячи в школу, ніби попадає в новий світ, що нічого не має спільногого з родиною або дитячим садком. Замість люблячої матері або ласкавої й привітної садівниці, вона бачить тут сурового й сухого вчителя. Життя дитини повинно тут вкладатися в рамці певних правил, сенс яких дитині здебільша не пояснюється, а, коли й пояснюється, то занадто формально. Індивідуальність дитини затирається, бо до всіх учнів застосовується один, роками, а може й віками вироблений шаблон. Шкільне навчання, за незначними винятками, не цікаве, бо своїм змістом і формою не відповідає, або мало відповідає, психіці дітей. Тому діти, як правило, учаться з примусу: з примусу слухають пояснення вчителя, з примусу виконують шкільні завдання. Коли примус перестає діяти на дитину, вона стає неуважною в класі і не виконує шкільних завдань. У школі, як правило, панує нудота, і тому діти з неохотою ідуть до неї і з радістю виходять з неї. З великою нетерплячкою діти чекають ферій, коли можна не ходити до школи і якийсь час пожити так, як цього вимагає дитяча природа. Єдине, що приваблює дітей у шкільному житті — це товариство. На перервах молодші школярі граються, продовжуючи те, чим вони жили до школи. Старших школярів об'єднує спорт, літературні інтереси, а іноді й спільні розваги, що не завжди стоять на високому рівні. Так утворюється своє школярське життя, що не має нічого спільногого з шкільними заняттями і шкільними правилами. А на ґрунті цього часто утворюються два табори: табір учнів і педагогів. Кожен з них живе своїм життям. Мало того, між ними часто існує ворожнечा, що іноді набуває різких форм. Такі риси особливо були властиві дореволюційній російській школі (див. нарис Помяловського «Бурса», оповідання Чехова «Человек в футляре», повість Ф. Сологуба «Мелкій бес»). Але цих хиб ще й досі не позбавилась і західня середня школа. Зрозуміло, що при таких умовах виховний вплив школи на учнів не може бути високопозитивним, а навпаки, часто буває негативним. Не даром відомий професор педагог і психолог Зіньківський у своїй доповіді на педагогічній конференції, що відбу-

лася в 1916 році в Києві, піддав такій різкій критиці середні школи, в першу чергу гімназії

А особливо така школа не може з честю виконувати своїх завдань у галузі патріотичного виховання молоді. В такому вихованні велику роль мають приемні емоції, що асоціюються з тими враженнями, що їх одержує дитина від рідного оточення. Таких вражень схолястична, формалістична школа дає дуже мало, або зовсім не дає. А, що до тих знань, що їх дає школа в галузі історії рідного краю та його географії, то вони, будучи подані в сухій офіційній формі, не оفارбованій відповідними емоціями, залишають лише поверховий слід у душі учня.

Тому в інтересах патріотичного виховання української молоді треба усунути формалізм, бездушність, шаблон, ігнорування психологічних властивостей дітей різного віку, а також індивідуальних властивостей та інтересів окремих учнів, — коротше, відкинути все те, що викликає у дітей відразу до школи і педагогів. Шкільний, як і дошкільний період життя дитини, мусить бути наповнений бадьорими, світлими переживаннями, щоб людина потім у зрілому або старечому віці могла з великою приемністю згадувати їх. Лише при цій умові дасть великі позитивні наслідки виховання свідомого патріотизму в нашої молоді. А засобів для цього школа має дуже багато. Це перш за все години історії України. Вони знайомлять молодь з минулим нашої Батьківщини, з великими діячами її, що самі були зразками відданості своєму народові, знайомлять з великими народніми рухами в боротьбі за волю України. Разом з тим історія, з одного боку, висвітлює ті великі завдання, що стояли й стоять перед нашим народом, а з другого, і ті помилки, що були припущені українцями в минулому і привели до поневолення України. Інакше кажучи, історія дає молодій людині розуміння себе, як члена великого народу, з яким воно органічно зв'язана і для якого повинна працювати, не жаліючи для неї навіть свого життя, як не жаліли його наші предки, як Святослав Завойовник, Володимир Мономах, Ігор — князь Новгород-сіверський, Хмельницький, Богун, Кричевський та багато інших. Але, щоб години історії мали такий виховний вплив на нашу молодь, для цього треба, щоб її викладав педагог, сам пройнятий глибокою любов'ю до Батьківщини і здібний передати цю любов учням. Для того, щоб години історії справляли на учнів сильніше враження й залишили в їх свідомості глибокий слід, треба використовувати, між іншим, засоби ілюстрації, що їх рекомендує методика, як історичні картини, схеми, історичні мапи. Враження від розповіді або лекції вчителя посилюється, коли він включає в нього відповідні вірші, уривки з творів письменників, або істо-

ричні думи. Прекрасною ілюстрацією до лекції з історії можуть бути історичні екскурсії. Коли б Україна скинула з себе большевицьке ярмо і стала самостійною державою, треба було б взяти за правило, щоб кожен учень хоч раз побував у Києві, Львові, Полтаві, на Дніпрових порогах, побачив такі історичні пам'ятки, як св. Софія, Золоті ворота в Києві, церква св. Юра у Львові та інші. Зрозуміло, що історична екскурсія тільки тоді може дати добре наслідки, коли вона відбувається під керівництвом досвідченого педагога, що не тільки показує пам'ятники старовини, а й живо і цікаво пояснює їх.

Коли історія України знайомить молодь з минулим, то географія знайомить її переважно з сучасним нашої Батьківщини: з її просторами, природними багатствами, промисловістю і т. ін. Години географії мають показати учням, які багатства має наша Батьківщина і якими великими матеріальними благами користалася б вона, коли б вона була самостійною. Разом з тим вона має допомогти українській молоді чітко усвідомити ті конкретні завдання щодо відбудови й розбудови нашої Батьківщини, що стоять перед нею. Географія ще більшою мірою, ніж історія, вимагає живого викладання, бо інакше вона обертається в суху науку, в перелік морів, річок, міст і таке інше.

Географія не менш, ніж історія, вимагає живих оповідань та різних ілюстрацій. Не менше вона вимагає також екскурсій. Це в першу чергу т. зв. близькі екскурсії з метою вивчити місцевість, що в ній перебуває школа. Такі екскурсії, крім чисто освітньої мети, мусять ставити перед собою і виховні завдання, в першу чергу завдання патріотичного виховання. Місцеві екскурсії слід часто організувати в молодших класах загальноосвітньої школи, виходячи з зasad концептуальності навчання. Спочатку діти повинні вивчити й полюбити свою вузьку батьківщину, себто своє село чи місто та їх околиці, а потім перейти до вивчення цілої України, чому відповідають т. зв. дальні екскурсії. В таких екскурсіях велике значення має вдало вибраний маршрут. Зокрема бажано, щоб екскурсанти, витрачаючи найменше часу, могли побачити найбільш типових об'єктів, що характеризують природу України, її населення і промисловість. Таким завданням, між іншим, відповідає екскурсія Дніпром, починаючи з його верхньої течії або з одного з його притоків і кінчаючи Дніпровим лиманом. Така екскурсія не тільки збагатить учнів коштовними географічними знаннями, а й багатими естетичними враженнями. Могутні ліси у верхній течії, Київські гори, Дніпрові кручі, пороги, широкі степи, все це, як у панорамі, пройде перед очима екскурсантів і залишиться в їх пам'яті на довгі роки. Відвідуючи такі міста, як Київ, Львів, Полтава, Харків, Січеві

слав, Чернігів, треба побувати в музеях, де зібрано багато пам'яток української старовини й мистецтва. Географічні екскурсії доцільно поєднувати з екскурсіями історичними. Зрозуміло, що керівниками таких екскурсій мусять бути викладачі історії і географії, що в своїх поясненнях доповнюють один одного. Під час географічних і історичних екскурсій доцільно збирати різні експонати, робити записи й зарисовки. Вражіння від екскурсій мають бути темами для учнівських викладів або для статей, що мають міститися в учнівських журналах. Весь цей матеріал, в тому числі і учнівські журнали, треба збирати в спеціальних шкільних історичних і географічних музеях та кабінетах. Тоді праця попередніх поколінь молоді буде науковою для поколінь наступних і таким чином у цій галузі буде творитись цінна традиція, що матиме велике значення у вихованні молоді взагалі і в вихованні любові до Батьківщини зокрема.

Рядом з історією і географією, як чинник виховання любові до Батьківщини, треба поставити історію української літератури і народньої творчості. Кожній освічений людині відомо, який могутній вплив має красне письменство на світогляд і формування психіки народів. Під впливом літератури часто утворювались і утворюються цілі течії в культурному, громадському, а іноді навіть і в політичному житті народів. Але вплив цей може бути позитивним і негативним. Прикладом першого можуть бути твори Шевченка, що відіграли і відиграють виключну роль у визвольних рухах України. Таким же прикладом може бути роман «Бічер Стоу», що великою мірою спричинився до боротьби за визволення з рабства американських негрів. Прикладом негативного впливу на читачів можуть, між іншим, бути твори російського письменника Арцибашева, що вносили великий моральний розклад серед російського і почасти українського суспільства. Особливо великий розклад вносили твори Арцибашева і подібних до нього письменників серед молоді. Під впливом цих творів, між іншим, серед молоді в початку ХХ ст. швидко ширились т. з. гуртки огарків, що зібралися утворювали найцинічніші оргії. Все це треба мати на увазі при викладанні літератури в школі, особливо в старших класах її.

В школах, як відомо, вивчають т. зв. класичну літературу. Уже ця назва показує, що це є вибрана література, яка може мати на учнів лише позитивний вплив. Але українське шкільництво через тяжкі історичні обставини не стабілізувалося так, як шкільництво народів, що мають свої самостійні держави. Не стабілізувався і зміст шкільного курсу історії української літератури. Тому можливі ще суперечки, кого з українських письменників зачисляти до

класиків. Для свідомих українців, а тим більше для українських педагогів не може бути сумнів у тому, що до клясиків української літератури треба зачисляти Котляревського, Шевченка, Квітку-Основ'яненка, Глібова, Марка Вовчка, Панаса Мирного, Коцюбинського, Франка, Лесю Українку, Олеся. Їх твори стоять на високому мистецькому рівні і своїм змістом можуть лише позитивно впливати на молодь. Але як бути з підсоветською і новою емігрантською літературою? На нашу думку, не може бути сумніву в принадлежності до клясичної літератури творів неокласиків Зерова, Филиповича, Філяндського. До них треба зачислити також твори Тичини і Рильського, написані приблизно до 1924-1925 року, себто до того часу, коли ці письменники зрадили Батьківщину й стали підлабузниками комуністичної партії. Але до українських клясиків не можна зачислити більшість підсоветських письменників, а особливо Миколу Хвильового. Не можна заперечувати у нього наявності письменницького таланту, але твори його можуть мати лише розкладницький вплив на українську молодь. Вони садистичні й порнографічні. Їх може студіювати лише дозріла людина, а особливо психіятр. Для останнього вони дають дійсно багатий матеріал. Крім того, Хвильовий до кінця свого життя залишився комуністом, себто прибічником системи, яка принесла стільки нещастя Україні і від якої наша Батьківщина не може нічого доброго чекати в майбутньому. Нарешті, хоч прибічники Хвильового й виставляють його як борця за Україну, а насправді він таким не був. У початку революції він працював у ЧК і нещадно нищив тих, хто боровся за волю нашої Батьківщини. А в своїх творах дозволив собі те, чого не дозволяв жоден з українських письменників і журналістів: найгайнішим способом образив найбільшого українського поета і нашого духовного вождя Шевченка. Тому твори Хвильового, будучи шкідливими через свій порнографізм і садизм, не менш шкідливі і з огляду патріотичного виховання нашої молоді.

Крім добору творів красного письменства, що їх має студіювати молодь, з погляду завдань виховання взагалі і патріотичного виховання зокрема, велике значення має відповідність творів віковим властивостям учнів. Наприклад, більшість драматичних творів Лесі Українки, просякнутих високим патріотизмом, будучи дуже корисним в старших класах середньої школи, не будуть мати належного впливу на дітей молодшого віку.

Як у кожній дисципліні, так і в літературі, велике значення має не тільки добір матеріалу, а й спосіб викладання його. І коли в інтересах патріотичного виховання нашої молоді ми вимагаємо, щоб вкладали душу в свою дисципліну викладачі історії й географії, то тим більше ми таку вимогу мусимо ставити до викладача українського красного письменства. Письменство є велике мистецтво,

і як в такому, в ньому велику ролю відограють емоції і між ними особливо емоція естетична. Якраз завдяки тому, що твори красного письменства пройняті різноманітними і сильними почуттями, вони так глибоко і всебічно впливати на душу читача. Тому холодне, формалістичне викладання історії українського письменства не тільки нічого не дасть корисного молоді, а може навіть викликати у неї нехіть до кращих творів наших письменників. Хто вчився в старій дореволюційній школі, той може засвідчити, що вірші, вивчувані в ній, губили для більшості учнів свою красу й ставали нудними. З огляду на це викладач літератури мусить дбати про те, щоб твори наших письменників сприймались не лише розумом, а й серцем молоді. Засобами для цього є ґрунтовна підготовка і по-мистецькому виголошена лекція чи розповідь учителя, вдало дібрана ілюстрація портретами письменників, малюнками, що відображують зміст їх творів, мистецька деклямація і т. ін.

Мені доводилося бути свідком того, яке сильне враження спровадяє на учнів музична ілюстрація лекції вчителя. В 1940 р., керуючи педагогічною практикою студентів педагогічного інституту, я відвідав з ними декілька лекцій української літератури в одній середній школі. Викладав літературу в цій школі мій учень ще з 1918 року, людина всебічно й високоосвічена. Тема лекції — »Драматична творчість Шевченка«. Учитель розповів про знайомство й дружбу Шевченка з Щепкіним і про самого Щепкіна, як дуже талановитого актора, про обставини, в яких Шевченко написав »Назар Стодолю«, коротко розповів про епоху, що її відбиває драма, дав докладну характеристику дієвих осіб драми. Потім він відзначив той вплив, що його мав Шевченко на подальший розвиток української драми. Нарешті він зупинився на постановках »Назаря Стодолі« на українській сцені і, зокрема, на »Вечорницях« Ніщинського, що включені в драму Шевченка. Коли до кінця лекції зсталось хвилин 10, учитель завів патефон, і в клясі пролунали ніби зі сцени самі »Вечорниці«. Враження від ілюстрації було надзвичайно сильне... Продзеленчав дзвоник, але »Вечорниці« не скінчились, і учні вимагали, щоб вони продовжувались і не хотіли виходити з кляси.

Темою другої лекції того ж учителя були »Українські історичні думи«. Учитель розповів про історичні обставини, в яких творились думи, про боротьбу нашого народу з татарами, турками і поляками, розповів про кобзарів, про зміст і структуру дум, про їх виконання і про бандуру, як інструмент, у супроводі якого кобзарі співали думи. В свою лекцію вчитель включив, як ілюстрацію декілька типових дум. Але він не читав їх з книжки, як це робить більшість учителів, навіть не декламував, а співав під акомпаньємент бандури. Враження було надзвичайне. Про себе можу сказати, що

за весь час своєї довгої педагогічної праці я не чув шкільної лекції, що справила б таке сильне враження на слухачів. Зрозуміло, що не від кожного вчителя літератури можна вимагати, щоб він ілюстрував деякі зі своїх лекцій співами і музикою. Для цього треба мати відповідний голос і музичні здібності. Коли б спробував так ілюструвати свою лекцію »безголосий« учитель, він би викликав цим не захоплення, а сміх. А проте, маю до цього додати, що для такої ілюстрації якогось особливого голосу може й не потрібно. Вся сила в умінні володіти ним. Мені згадується виконання українських дум і пісень Дмитром Ревуцьким. Це було в 1934 році. Ревуцький приїхав до своїх родичів у Полтаву. Родичі влаштували родинну вечірню й запросили на неї мене. Не пам'ятаю, до вечері чи після неї, по просили Ревуцького заспівати. Він зразу ж згодився і проспівав декілька дум та побутових пісень. Голос у нього був не блискучий, не дуже сильний і не зовсім чистий. Але Ревуцький з великим мистецтвом передавав найскладніші почуття, відбиті в піснях; мало того, коли він співав про якихось історичних осіб, або коли в пісні виступали якісь персони, в співі Ревуцького вони виступали як жыві з чітко окресленими рисами. Особливо мене вразила відома пісня про Байду. Розмову султана турецького з Байдою Ревуцький передав з такими інтонаціями, що перед слухачами дійсно ніби вставали постаті цих персонажів.

Учитель української літератури, як і вчитель історії, з метою патріотичного виховання, мусить висвітлювати досягнення нашого народу в галузі культури і цим прищеплювати пошану до своєї Батьківщини. Дуже важливо показувати історичну тяглість цих досягнень, починаючи з княжих часів. Якраз тоді з'явився такий шедевр словесного мистецтва, як »Слово о полку Ігоревім«, що йому подібного мають не багато народів світу. Зазнайомлюючи учнів з новою українською літературою, учитель мусить вказати на те, що вона розвивалась у надзвичайно тяжких політичних обставинах, і все ж таки не поступається перед літературою деяких народів, що мали довший час, ніж українці, свої самостійні національні держави.

Особливо ж на годинах красного письменства треба висвітлювати й багатство української народної пісні, що поступається може лише перед піснею італійською.

Але висвітлюючи досягнення нашого народу в галузі культурної творчості, не слід впадати в перебільшення і порушувати об'єктивну правду. Не треба наслідувати московських большевиків, що скрізь галасують про »великий, передовий російський народ«, який усіх перемагає, якому належать усі винаходи в галузі культури й техніки: паротяг, радіо, телефон, літак, навіть корабель. Такі

безпідставні хвастощі викликають тільки сміх і, як усяка брехня, не підвищують, а знижують гідність народу. Тому, висвітлюючи досягнення українського народу, не треба відступати від історичної правди. Наприклад, не припустимо, щоб учитель літератури, висвітлюючи досягнення в цій галузі, доводив, що українська література стойть вище літератури німецької, англійської або французької. Треба стимулювати прагнення молоді іти вперед і творити високі культурні вартості, а не виховувати в них неправдиві уявлення про культурні досягнення нашого народу, бо це кінець-кінцем призводить до шовінізму і заважає навіть поступові народу.

Але поряд з тим не слід зменшувати культурних досягнень українського народу. Через відсутність своєї самостійної держави багато здібних українських інтелігентів пішли на працю до москалів. Це почалось ще з кінця XVII сторіччя, коли бувці вихованці Київо-Могилянської Академії переходили до Москви й Петербургу, засновувати там школи, виправляли церковні книги, а в початку XVIII ст. брали дуже активну участь у реформах Петра I. З того часу Україна дала для Москви дуже багато видатних письменників, малярів, музик, учених, як Гоголь, Репін, Бортнянський, Ведель, Потебня і багато інших. Всіх іх Москва трактувала як своїх, як »руських«. Але ще даліше пішли большевики. Тепер вони присвоюють собі, як »руських« письменників навіть Шевченка, Франка, Лесю Українку. У всьому цьому є певна згубна для нас тенденція стерти з лиця землі Україну не тільки як політичну, а й культурну одиницю. Школа не мусить бути байдужою до цього небезпечного явища. Історик і літератор мусять всебічно висвітлювати, які великі культурні вартості створив наш народ, будучи в московській неволі; мало того, вони мусять підкреслювати, що Україна має більше права на ці вартості, ніж Москва. Наприклад, на годинах літератури слід вивчати творчість Гоголя і Короленка, як українців, що писали російською мовою; на годинах історії слід зазнайомлювати учнів з творчістю Левицького, Репіна, Маковського, Ярошенка та інших.

Крім названих вище дисциплін, історії, географії і красного письменства, виховання свідомої любові до Батьківщини мусить мати місце на годинах природознавства, фізики, математики, а особливо на годинах співу.

Слід тільки зауважити, що таке виховання не мусить бути штучним. Його треба застосовувати лише тоді, коли самий зміст певних розділів дисципліни або запитання учнів дають підставу для розмов про нашу Батьківщину. Інакше наша школа впаде в ту помилку, що в ній загрузла школа советська, яка буквально на кожному кроці шкільного навчання підкреслює геніальність Сталіна і великі досягнення »великого русского народу«.

Ми вже вказували раніш, який великий вплив на формування психіки читачів має література. Тому при вихованні патріотизму в українській молоді треба велику увагу звернути на самостійне читання учнів. У першу чергу це читання творів красного письменства. Зрозуміло, що учні передусім мають читати твори класиків української літератури. Тут читання учнів безпосередньо зв'язується з годинами навчання в класі, про що ми згадували вище. Тепер ми маємо хоч коротко зупинитись на читанні некласичної літератури в світлі виховання любові до Батьківщини. Найважливішими тут є добір творів до читання. В цьому великою допомогою для педагога була б літературна критика, але критика здорована жаль, такої критики ми майже не маємо. Підсоветські критики — це наймити комуністичної партії. Писання їх не тільки не будуть сприяти вихованню патріотизму української молоді, а, навпаки, будуть тільки розкладати і дезорганізувати її. Що ж до емігрантської критики, то вона теж не може бути названа здоровою. Якось вийшло так, що на еміграції літературну критику взяли в свої руки ті, що, з одного боку, перебувають під великим впливом марксистської ідеології, а з другого, заперечують актуальність українських традицій і »прощаються з учора« (Шерех). Коли проаналізувати писання цих критиків, то вийде, що кращими творами є такі, що можуть тільки розкладати морально нашу молодь, або вбивати в неї віру у визвольні змагання українського народу. Навпаки, ці критики або промовчують твори з високоморальним і патріотичним змістом, або обливають їх і їхніх авторів найбруднішими помиями. Особливо дістается від таких критиків патріотові-письменників Кащенкові. З нього вони зробили примітивіста, поズбавленого будь-якого мистецького хисту. На щастя, наша молодь не прислухується до такої критики. В Ландсгуті мною була проведена анкета серед шкільної молоді з метою з'ясувати, які твори вона читає і які з них визнає за кращі. Наслідки анкети такі: найбільше вона читає »Кобзаря« Шевченка, друге місце після нього посідає Кащенко. Що ж до таких письменників як Косач, Домонтуович, Костецький, то їх згадує лише незначна кількість учнів. А твори Костецького для декого з них стали предметом глуму, особливо з боку підлітків. Іноді вони, зібравшись, проказували виучені напам'ять рядки із »Божественної лжі« (кумбрум, кумбра, ундра, нідра... дратва) і до упаду реготали.

На це дехто може зауважити: »твори Домонтуовича, Косача, Костецького — тільки для вибраних, а не для підлітків«. Але, коли під вибраними розуміти людей високоосвічених, що тримаються зasad здорової моралі і мають здоровий естетичний смак, то у них такі твори, як »Доктор Сирафікус« Домонтуовича, »Чудесна балка«

Косача, »Божественна лжа« Костецького викликають тільки огиду. Тому в шкільній бібліотеці не може бути місця для писань названих вище авторів. Зате в ній, крім українських класиків, мають бути твори Кащенка, що уже декілька поколінь нашої молоді виховують в дусі українського патріотизму, твори Чайківського, Федора Дудка, Степового, Уласа Самчука, Олени Звичайної, Юрія Клена, Мосендуза, Ореста та інших авторів, що стоять на досить високому моральному і мистецькому рівні і пройняті духом українського патріотизму.

Великі можливості в галузі патріотичного виховання мають шкільні вечірки, виставки, академії, походи. Знову ж таки тут велику ролю відограє вдалий добір матеріялу і взагалі вдала побудова програми, а також добре виконання самих програм.

Школа, будучи спеціальним освітньо-виховним закладом, у той же час не повинна відокремлюватись від громадського життя. Тільки при цій умові буде виховуватися свідомість органічної едності з нацією. З цього погляду особливо велику ролю відограють національні свята. Школа з усім складом педагогів і учнів має брати в них найактивнішу участь. Не обмежуючись чисто шкільними вечірками і академіями, школа має брати участь у спільніх богослужіннях і походах, що організовуються для цілого населення даного міста чи села. В місцевостях, де мало інтелігенції, школа, як культурний осередок, мусить взяти на себе ініціативу в організації національних свят. Тоді краще академії, вистави та інше влаштовувати в шкільному будинку, в якому мають сходитись не тільки батьки учнів, а і взагалі всі, хто хоче взяти участь у святах. На підставі свого досвіду можу сказати, що така організація національних свят має величезний виховний вплив як на учнів, так і на дорослих.

Нарешті зупинимось ще на ролі у вихованні українського патріотизму дитячих і молодечих організацій Пласти і СУМ-у. Як відомо, Пласт організований на засадах бойскавтського руху, що пошириений у цілому світі. Але в кожній країні ця організація набуває певних національних рис. Такі риси має і український Пласт. Тому він виховує нашу молодь не в інтернаціональному дусі, а в дусі здорового націоналізму, про який ми писали вище. Передумов для цього Пласт має багато. Одно із гасел Пласти є: »Близьче до природи!« Здійснюючи це гасло, пластуни організовують короткотермінові мандрівки в природу, живуть там тижнями і місяцями в наметах, спостерігають явища пророди, привучаються орієнтуватися в місцевості і т. ін. Все це має всебічний виховний вплив на молодь. Але тут може бути багато можливостей для патріотичного виховання. Коли Пласт діє на рідних те-

ренах, то такі мандрівки і перебування серед рідної природи поглиблюють знання а разом з тим і любов до неї.

Життя пластунської організації обвіяне духом романтизму, що так відповідає вікові підлітків і молодших юнаків. Цей дух особливо сприяє вихованню любові до Батьківщини. Треба, щоб минуле її вставало в свідомості пластунів, як героїчна боротьба українського народу за свою волю і незалежність. Таке завдання ставить перед собою школа. Але пластунська організація має більше можливостей обгорнути наше минуле серпанком високого романтизму. Зокрема велику виховну роль можуть мати добре організовані »оповідання при ватрі«, що широко практикується в пластунських організаціях. Такі оповідання на теми із минулого України, в якому дійсно є багато героїчного, можуть до глибини зворушити молоді душі й запалити у них невгласиму любов до свого Краю.

Особливо для таких оповідань при ватрі підходять теми із історії княжих і козацьких часів. Походи Святослава Завойовника та його героїчна особистість, Володимир Святий, боротьба з кочовиками, Мстислав Хоробрий, Володимир Мономах, похід Ігоря Новгород-Сіверського, героїчна боротьба з татарами, турками і поляками, Богдан Хмельницький, Богун, Нечай, Мазепа, — все це події і особи, що ними з повним правом може пишатися український народ.

Стиль оповідання при ватрі мусить відрізнятись від стилю звичайної шкільної лекції або розповіді учителя. Оповідання мусить мати характер т. зв. мистецького оповідання того типу, про який писав Патридж у своїй книзі »Що і як оповідати дітям?«

СУМ в ділянці виховання молоді має ті ж самі завдання, що і Пласт. Але є деяка різниця у формах і методах їх роботи. Вона обумовлюється в першу чергу віковими властивостями молоді, що входить у склад цих організацій. Пласт складається із молоді шкільного віку. Характеристичною властивістю її, особливо старших пластунів, є романтизм. На цій саме властивості переважно й побудована праця Пласти як за своїм змістом, так і за методою. До СУМ-у входить молодь юнацького періоду. Це той період, коли людина стоїть на передодні відповідальної громадської діяльності. Романтизм тепер поступово віходить на задній плян, а його місце посідає реалізм. Це не означає, що юнак позбавлений всяких мрій. Навпаки, типове юнацтво й характеризується широкими плянами майбутньої діяльності, в розбудові яких безперечно велику ролю відограє фантазія. Але ці пляни не являють собою якихось безпредметних мрій, а мають реальне спрямовання. Юнак, будуючи певні пляни, ставиться до них, як до чогось реального і прагне до здійснення їх.

На таких рисах юнацького періоду і мусить бути побудована виховна робота СУМ-у серед молоді взагалі і виховання українського патріотизму зокрема.

Сумівець мусить: 1) знати свою Батьківщину і любити її, 2) мусить усвідомити свої обов'язки перед нею, 3) підготуватись до виконання їх. У подальших розділах я маю більш-менш детально з'ясувати, як має провадитись виховання у молоді свідомості своїх обов'язків перед Батьківчиною і практична підготовка до виконання їх: тепер же ми зупинимось лише на діяльності СУМ-у в галузі виховання любові до Батьківщини.

Щоб любити Батьківщину, треба в першу чергу знати її. А знати Україну це означає знати її минуле й сучасне. Знання тільки тоді має повну вартість, коли воно базується на певних засадах і приведене до певної системи. Тому основною формою ознайомлення молоді з минулим і сучасним України мають бути систематичні лекції з історії, географії та красного письменства України. Зрозуміло, що це не виключає рефератів і доповідей на окремі теми. Але їх завдання лише допоміжне: поглибити знання в галузі якихось важливих питань, викликати цікавість до наявних проблем, вплинути на почуття молоді.

Систематичні заняття мусять провадитись за чітко розбудованим пляном, що його й мають скласти керівні органи СУМ-у з кожної дисципліни. Вихідною точкою в складанні плячів можуть бути вже вироблені пляни шкільних занять. Але сумівські пляни не мусять бути копією їх.

Для прикладу візьмемо навчальний плян з історії України. В сумівських плянах деякі подробиці з минулого можуть бути пропущені, зате недавнє минуле і сучасне мусить бути подане з найбільшою докладністю. Особливо це стосується становища України під большевиками і боротьби її за волю й самостійну державу.

З особливою докладністю слід ознайомити молодь з геройчною боротьбою УПА, що набула вже світової слави і піднесла ім'я України навіть серед тих, що раніше не знали про її існування. Сумівець мусить знати історію УПА, засади, на яких вона організована, терени діяльності, методи боротьби з ворогами, мусить знати видатних керівників УПА і т. ін.

Крім того, сумівець мусить докладно уявляти собі внутрішньopolітичне й культурне життя сучасної України, як на рідних землях, так і на еміграції.

Відомості, що доходять до нас з-поза »залізної заслони«, свідчать, що большевики шаленими темпами провадять русифікацію українського населення через школу, пресу, усну пропаганду і т. п.

Де тільки і як тільки можна, большевики намагаються довести, що росіяни ведуть перед серед інших народів як в галузі культу-

ри, так і в галузі політики, що вони несуть іншим народам звільнення від »капіталістичного рабства« та розвиток »культури« . . .

Крім того, большевики мільйонами виселяють українців з рідних земель в Сибір, Казахстан, Соловки. Є відомості, що останнім часом большевики почали переселяти в Україну китайців.

Поряд з тим провадиться запекла боротьба проти українського націоналізму, який большевицькі агітатори характеризують, як антинародну, відсталу течію, яку підтримують західні капіталісти на шкоду українському народові. Безперечно, большевицька антиукраїнська агітація зустрічає серед нашого народу опір, але все ж таки залишає після себе певні сліди, особливо серед молоді. Тому сумівці мусять бути готові до впертої боротьби з наслідками большевицької русифікаторської антиукраїнської політики. А щоб ця боротьба дала добре наслідки, потрібні ґрунтовні знання не тільки в галузі історії України та української літератури, а і з історії Росії та її культури. Останнє потрібне для того, щоб викривати природу московського імперіалізму і брехливість большевицької пропаганди.

Сумівець мусить також чітко уявляти собі досягнення і недоліки життя українців на еміграції.

Українська еміграція перш за все має велике досягнення в галузі освіти й науки. Українські вчені і взагалі культурні діячі, живучи в умовах вільного світу, мали й мають можливість рухати вперед науку, засновувати наукові організації і школи різних типів, видавати журнали і окремі наукові праці. Всі ці можливості наша еміграція, як стара, так і нова використала з великим успіхом.

Значні досягнення має наша еміграція і в галузі мистецтва, особливо в галузі співу, музики, танків, вишивання і різьби. Про всі ці досягнення мусять знати сумівці, щоб у сліщний час все це понести на рідні землі і там продовжувати розбудову на національних засадах рідної науки і мистецтва, борячись у той час з шкідливими впливами большевизму. Зате хибою життя українців є міжпартийна боротьба, діючими силами якої в більшості випадків є дрібні особисті амбіції та інтереси. Сумівець мусить бути обізнаний з цією боротьбою, але обізнаний так, щоб його знання були лише на добро Україні. Він мусить знати, що внутрішня боротьба й партійна ненависть роз'єднують українців, що через неї послаблюються сили України в її боротьбі з большевизмом.

Крім того, коли б ця боротьба не припинилася і на далі проводилась у таких формах, як вона проводиться тепер, то це було б великом нещастям для нашої Батьківщини і на майбутнє. Коли б навіть розпався СССР, і Україна стала б вільною, внутрішня боротьба не дала б можливості нормально розбудовувати її політичне й культурне життя. Боротьба за владу між партіями та їх вож-

дями призвела б Україну ще до більшої руїни, ніж після смерті гетьмана Хмельницького, і знову знайшовся б якийсь сусід, що використовуючи цю боротьбу, наклав би на наш народ ярмо неволі.

Тому знання про причини й природу внутрішньої політичної боротьби українців мусить бути спрямовані на те, щоб цій боротьбі положити край і прагнути до єдності народу.

Відповідно до цього мають бути побудовані й лекції для сумівців про українські політичні партії. Не треба ніколи забувати, що СУМ є надпартійна організація. А тому й лектор, що читає лекції, хоч би він і належав до якоїсь партії, мусить бути максимально об'єктивним і не проводити в своїх лекціях вузькопартійних поглядів.

Сумівець мусить також чітко уявляти собі міжнародне становище України. Частково воно висвітлюється в лекціях з історії України, в яких, між іншим, подаються відомості про стосунки її в першу чергу з Московщиною і Польщею. Але, крім того треба, щоб сумівець мав знання і про ставлення до України інших народів. Особливо це потрібно в сучасних умовах міжнародного життя, коли самим ходом політичних подій кожен навіть найменший народ включається в загальне міжнародне життя й загальну боротьбу двох світів, комуністично-тоталітаристичного й демократично-християнського. Цим питанням мають бути присвячені окремі лекції і реферати. В них особливо велике місце мусить бути відведено АБН, цій величній організації, що в скорому майбутньому безперечно буде відігравати дуже велику роль в міжнародній політиці.

Як у школі, так і в сумівській організації велике виховне значення має самостійне читання. А тому при кожному осередку СУМ-у мусить бути своя добре підібрана бібліотека. Принцип добору літератури до неї мусить бути в основному таким же, як і в школі. Розкладницькій і антинаціональній літературі в ній не повинно бути місця. В порядку керівництва читанням доцільно організовувати лекції на теми з українського письменства, висвітлюючи в них напрямки сучасної української літератури.

Щоб допогти сумівцям виробити самостійний глибокопродуманий світогляд, доцільно післяожної лекції і реферату організовувати обмін думок, що іноді може мати форму дискусій.

Як сказано вище, велику роль у вихованні любові до Батьківщини мають народні свята, присвячені важливим історичним подіям, або великим діячам України. Великий виховний вплив їх з особливою силою мусіли відчути українські емігранти, що жили в таборах.

На ґрунті дрібних особистих інтересів та партійних розходжень між ними часто точилось непорозуміння й сварки, в яких вони

іноді забували, що вони українці, що в них є спільна Батьківщина. Аж ось наступало якесь національне свято. Зранку українці йшли до церкви і спільно, незалежно від партійної принадлежності, молились у церкві за свою Батьківщину. Після церкви — величний похід, у якому брали участь і старі й молоді, і партійні й беспартійні, ліві і праві. А увечорі академія, на яку теж сходились майже всі українці, що жили в таборі.

Таким чином відбувалося фактичне єднання, під час якого українці відчували себе єдиною спільнотою, що відрізняється від інших національних спільнот. Цей досвід національного українського життя дає підстави для таких висновків:

1) Національні свята має організовувати не кожна окрема українська організація, а всі організації спільно.

2) В національних святах має брати участь церква, як найбільш об'єднуюча сила; зі служби Божої й мають починатись народні свята.

Спільна організація національних свят збільшує їх урочистість, а головне, сприяє об'єднанню українців у едину спільноту.

Яким саме подіям з минулого України і яким діячам треба присвячувати урочисті збори, походи й академії? Зрозуміло, що це в першу чергу світлі події в історії нашого народу й найвидатніші наші діячі в галузі літератури, науки, мистецтва, політичної й громадської діяльності. Виникає питання: чи слід відзначати урочистими зборами й академіями сумні події нашого минулого, напр., чи слід відзначати трагедії Базару й Крут? Дехто з українців протестує проти таких академій, бо вони, мовляв, викликають зневіру в наші сили, знижують енергію в боротьбі за державну самостійність. Такі міркування не мають підстав. Серед сумних подій нашої історії є багато таких, у яких виявився героїзм нашого народу. Будучи переможеними фізично, борці за волю України залишились незламними і непереможеними духовно. Такими, напр., були герої Базару й Крут. Відзначення їх пам'яти безперечно має виховне значення, особливо для нашої молоді, що має вчитись на прикладах своїх попередників. Навпаки, промовчування таких подій, як трагедії Базару й Крут, свідчило б про нашу невдячність до тих, хто поклав своє життя в боротьбі за волю України.

Виникає ще одно питання: як часто слід організувати урочисті академії? Маючи на увазі умови еміграційного життя, що загрожують українцям небезпекою денационалізації, слід улаштовувати академії частіше, бо це один із засобів виховання у наших емігрантів, зокрема у нашої молоді, — національної свідомості і любові до Батьківщини.

А які саме події і пам'ять яких українських діячів ми мусимо відзначати урочистими зборами і академіями, — це мають вирішувати керівники наших громадських і політичних організацій.

Нарешті виникає питання про зміст доповідів на академіях, присвячених нашим видатним діячам. Дехто дотримується тієї думки, що в доповідях треба давати об'єктивну повну характеристику видатного діяча, згадуючи як позитивні, так і негативні його риси. В розв'язанні цього питання слід виходити з того, яка мета академії, і що є основним у характері і діяльності українського видатного діяча. Кожна людина має свої індивідуальні властивості, позитивні й негативні. Але між цими властивостями є істотні й другорядні. Та ж сама риса в однієї людини може бути істотною, основною, а у другої — другорядною, випадковою. Напр., ощадність у людини, що живе лише матеріальними інтересами і прагне за всяку ціну розбагатіти — є її основною рисою. Навпаки, напр., у наукового дослідника, що з головою увійшов у свою працю і mrіє про наукове відкриття, — ощадність є рисою другорядною. І було б дивним, коли б доповідач в урочистій доповіді про останнього зупиняється сам на ощадності. Тим більше було б дивним і недоречним, коли б доповідач на урочистій академії почав розповідати про якісь дрібні хиби в характері чи поведінці одного з наших видатних письменників. Це не означає, що доповідач мусить відступати від правди і перекручувати дійсність. Він мусить діяти так, як діє мальр, малюючи мистецький портрет. Останній відрізняється від фотографічного відбитка. Фотографія відбиває якийсь один момент. І тому в ній на перший плян може виступати щось випадкове. Мистецький портрет зображує істотне, найважливіше і найхарактерніше в людині. Такою ж має бути доповідь на академії, організований на честь якогось видатного діяча.

Коли академії, присвячені одній особі, напр. Шевченкові, організовуються щороку, є небезпека, що вони можуть набути шабельнового характеру; тоді вплив їх на слухачів значно послаблюється. Тому треба ретельно готоватися до доповідів і глибоко вивчати творчість письменника. Але треба рішуче уникати навмисного »оригінальничання«. Як показав досвід, воно іноді може привести до скандалу.

Щодо мистецької частини, то вона змістом і формою мусить відповідати основному завданню академії.

Поряд з національними святами, як чинник у вихованні любові до Батьківщини, стоять демонстрації, спрямовані проти ворогів українського народу. Прикладом їх можуть бути демонстрації проти рабської праці в концентраційних таборах СССР, проти виселення українців з рідних земель на Сибір, Казахстан та інші. Такі демонстрації об'єднують українців спільною ненавистю і обуренням про-

ти насильників, зароджують у них рішення всіма силами боротись проти жорстокого й підступного ворога.

Крім того, такі демонстрації мають велике міжнародне значення. Вони звертають увагу чужинців на жахливий большевицький терор і ті нечувані насильства, які роблять большевики над поневоленими народами. Про цей терор і насильства значна частина чужинців або нічого не знає, або має про них лише слабе уявлення. Демонстрації показують весь жах большевизму, що загрожує й демократичним народам, коли вони не об'єднаються для спільногозахисту своєї свободи.

Нарешті такі демонстрації дають зрозуміти чужинцям ту ролю, яку відограє, а ще більше буде відогравати Україна в боротьбі з большевизмом.

Зрозуміло, що в таких демонстраціях мусить брати участь не тільки молодь, а і старші українці. Але основну роль в таких демонстраціях все ж таки має відогравати молодь, зокрема організація СУМ. Щоб демонстрація досягла своєї мети, в ній повинно бути багато руху, динаміки. А це якраз відповідає властивостям молоді.

Оскільки боротьба з большевизмом провадиться не тільки українцями, а й іншими поневоленими Москвою народами, дуже бажано, щоб в антибольшевицьких демонстраціях поневолені народи виступали спільно. Це має, поперше, велике міжнародне значення, демонструючи наявність великих сил, що спільно боряться з большевизмом. А, з другого боку, така спільна демонстрація поневолених народів має велике виховне значення для самої української молоді. Остання переконується, що боротьба України за волю має глибокий ідейний сенс, що Україна, борючись за свої права і волю, разом з тим бореться за права і волю численних поневолених народів; що українці в цій боротьбі виступають як справжній передовий народ, що бореться за високі ідеї міжнародної справедливості.

Як на приклад таких демонстрацій можна вказати на демонстрації, зорганізовані СУМ-ом в Англії. Ці демонстрації пройшли з великим піднесенням, вони звернули увагу численних англійців на жах большевицького терору і на мужню боротьбу українців проти большевицького насильства та знайшли для себе широкий і гучний відгомін в англійській пресі. Великий успіх мали також протибольшевицькі демонстрації, організовані в Сполучених Штатах Америки і в Канаді протягом 1953 р.